

ТАРИХ ФАНИНИ ЎҚИТИШ МЕТОДИКАСИНING РИВОЖЛАНИШ ТАРИХИ

Елмуратова Улбосын Хожабаевна

Нукус шаҳар 36-сонли мактабнинг тарих фани ўқитувчиси

Аннотация: Ушбу мақолада тарих фанини ўқитиш методикасининг тарихий шаклланиши ва ривожланиш босқичлари таҳлил қилинади. Тарих таълимоти қадимги даврлардаги оғзаки анъаналардан то замонавий инновацион педагогик технологияларгача бўлган узлуксиз эволюция жараёни сифатида кўриб чиқилади. Мақолада Ўзбекистонда ва жаҳонда тарих фанини ўқитиш усулларининг ўзгариши, жадинчилик давридаги янги педагогик ғоялар, совет таълим тизимидаги ислохотлар ва мустақиллик давридаги янгича ёндашувлар ёритилган.

Калит сўзлар: тарих таълими, педагогика, методика, жадинчилик, таълим тизими, инновацион усуллар, тарихни ўқитиш, миллий қадриятлар.

КИРИШ

Тарих фанини ўқитиш инсоният маънавий тараққиётида муҳим ўрин тутди. Чунки тарих — бу фақат ўтмиш воқеаларини ёдга олиш эмас, балки жамиятнинг тажрибасини англаш, миллий онг ва фуқаролик туйғусини шакллантириш воситасидир. Шу сабабли тарихни ўқитиш методикаси жамият ривожланиши билан ҳамқадам ўзгариб борган, ҳар бир даврнинг ижтимоий-сиёсий, маънавий ва педагогик талабларига мос равишда такомиллашган.

Қадимги даврларда тарих устоздан шогирдга оғзаки анъаналар орқали етказилган бўлса, кейинчалик ёзма манбалар ва тарихий солномалар орқали ўқитишнинг илк шакллари вужудга келди. Масалан, Аристотель, Геродот, Флоробий ва Беруний каби алломалар тарихни билишни инсон тафаккурини ривожлантирувчи фан сифатида баҳолаганлар. Ўрта асрларда мадрасаларда тарих асосан диний билимлар билан уйғун ҳолда ўқитилган бўлса, жадинчилик даврида илмий-назарий ёндашув ва ватанпарварлик руҳи кучайди.

Совет даврида тарих таълими мафкуравий характер касб этган бўлса-да, методик жиҳатдан тизимли ўқитиш асослари яратилди. Бу даврда дарсликлар яратиш, визуал материаллардан фойдаланиш, тарихий манбалар билан ишлашга ўргатиш усуллари такомиллашди. Мустақил Ўзбекистон даврида эса тарих фанини ўқитиш миллий қадриятлар ва демократик тамойиллар асосида қайта кўриб чиқилди. Бунинг натижасида таълим жараёнига илғор педагогик технологиялар, мультимедиа воситалари ва интерактив методлар кириб келди.

Тарих фанини ўқитиш методикасининг ривожланишини ўрганиш нафақат таълим соҳаси учун, балки ёш авлодни миллий ғоя ва тарихий онг асосида тарбиялаш учун ҳам катта аҳамиятга эга. Чунки ҳар бир даврда тарихни қандай

ўқитиш масаласи – келажак авлоднинг фикрлаш тарзи ва дунёқарашига таъсир қилувчи омил ҳисобланади.

Қадимги ва ўрта асрлар даврида тарих таълими

Тарихни ўқитиш инсоният цивилизацияси билан ҳамқадам ривожланиб келган. Қадимги Шарқ мамлакатларида — Миср, Бобил, Хитой ва Ҳиндистонда тарихий ҳодисалар ёдда сақланиб, авлоддан авлодга оғзаки анъаналар орқали етказилган. Бу жараёнда асосий мақсад ёш авлодни ўтмиш тажрибасидан хабардор қилиш, уларни ватанга садоқат ва ҳурмат руҳида тарбиялаш бўлган.

Антик дунёда, айниқса, Юнон ва Римда тарихни ўрганиш давлат бошқаруви ва фуқаролик таълими тизимининг муҳим қисми сифатида қаралган. Геродот, Фукидид, Полибий каби тарихчилар ёзган асарлар таълим жараёнида намуна сифатида қўлланилган. Бу даврда тарихни ўқитиш кўпроқ воқеаларни билиш ва улардан сабоқ олишга қаратилган бўлиб, илмий таҳлил усуллари ҳали шаклланмаган эди.

Мусулмон Шарқида, хусусан Марказий Осиё минтақасида, тарих таълими диний ва илмий билимлар билан узвий боғлиқ бўлган. IX–XII асрларда Имом ал-Беруний, Ибн Сино, Носириддин Тусий, Форобий каби мутафаккирлар инсон тафаккури ва маънавиятини ривожлантиришда тарих фанининг аҳамиятини таъкидлаганлар. Улар таълим жараёнида манбалар билан ишлаш, сабаб-натига алоқаларини таҳлил қилиш усулларига эътибор қаратганлар. Мадрасаларда тарихни ўқитиш кўпинча ислом тарихи, пайғамбарлар сийрати ва султонлар давридаги воқеаларни қамраб олган.

Жадидчилик даврида тарих фанини ўқитишдаги янгиликлар

XIX аср охири – XX аср бошларида Туркистонда жадидчилик ҳаракати тарих таълимини янги босқичга кўтарди. Ушбу даврда Абдулла Авлоний, Исмоил Гаспирали, Маҳмудхўжа Беҳбудий, Абдурауф Фитрат каби маърифатпарварлар таълим тизимида дунёвий фанларга, жумладан, тарихга ҳам катта аҳамият бердилар.

Улар тарихни ўқитиш орқали ёшларда миллий ўзликни англаш ва ватанпарварлик руҳини уйғотишни мақсад қилдилар.

Жадид мактабларида тарих фанини ўқитишда янги усуллар — “усули савтия” (овозли ўқиш), савол-жавоб асосида таълим, хариталар ва хронологик жадваллардан фойдаланиш каби методлар жорий қилинди. Бу даврда тарих фақат воқеаларни ёдлаш эмас, балки улардан хулоса чиқариш, миллий ғояни шакллантириш воситаси сифатида талқин этилди.

Жадид муаллифлар тарихни ўқитиш орқали “миллатнинг ўтмиш шон-шарафини билиш, келажак учун сабоқ олиш” ғоясини илгари сурдилар. Шунинг учун ҳам жадид таълими тарих методикасида инсонпарварлик, миллийлик ва илмийлик тамойиллари устувор бўлган.

Совет даврида тарих таълими методикаси

1920–1980-йиллар оралиғида Ўзбекистонда таълим тизими умумиттифоқ (СССР) стандарти асосида шаклланди. Бу даврда тарих фанини ўқитишда идеологик йўналиш кучайди: тарих асосан марксизм-ленинизм ғоялари ва социалистик жамият қурилиши ғоялари асосида ўқитилди.

Шу билан бирга, методик жиҳатдан катта ўзгаришлар бўлди. Мактаб ва олий таълим муассасалари учун махсус дарсликлар, хронология жадваллари, хариталар ва иллюстрация материаллар ишлаб чиқилди. Тарихий воқеаларни таҳлил қилишда сабаб-натижа муносабатларига, хронологияни аниқлаш ва манбалар билан ишлаш малакасига эътибор берилди.

Бу даврда тарих фанини ўқитишда қуйидаги усуллар ривожланди:

- Баяндошлик ва суҳбат усули,
- Кўргазмали таълим (схема, харита, тасвирлардан фойдаланиш),
- Тарихий ҳужжатлар билан ишлаш (архив материаллари, ёзма манбалар).

Совет таълим тизимида методик жиҳатдан таълим бир тизимга солинди, бу эса кейинги босқичларда тарих фанини илмий асосда ўқитишга замин яратди.

Мустақиллик йилларида тарихни ўқитишдаги ислохотлар

1991 йилдан кейин Ўзбекистонда таълим соҳасидаги ислохотлар тарих фанини ўқитиш методикасига ҳам катта таъсир кўрсатди.

Янги сиёсий ва мафкуравий шароитда тарих фани миллий ғоя, маънавий тикланиш ва ватанпарварлик тарбиясининг асосий воситаси сифатида қайта кўриб чиқилди.

“Таълим тўғрисида”ги Қонун (1997 й.) ва “Кадрлар тайёрлаш миллий дастури” таълим соҳасидаги ислохотларга ҳуқуқий асос бўлди.

Бу даврда тарих фанини ўқитишда миллий қадриятлар ва тарихий ҳақиқатни холис акс эттириш тамойили илгари сурилди.

Дарсликлар қайта ёзилиб, мустақил давлат тарихи, давлатчилик анъаналари ва миллий қаҳрамонлар фаолиятига алоҳида ўрин берилди. Ушбу даврда педагогик технологиялар, тест тизими ва модулли таълим усуллари кенг жорий этилди.

Замонавий босқич: рақамли таълим ва инновацион ёндашувлар

XXI асрда тарих фанини ўқитиш методикаси янги босқичга кўтарилди. Бу босқичнинг асосий хусусияти — интерактив, ахборот-коммуникация технологияларини (АКТ) таълим жараёнига татбиқ этишдир.

Замонавий тарих ўқитувчилари мультимедиа, инфографика, 3D-хариталар, виртуал музейлар ва симуляция дастурларидан фойдаланиб, таълимни визуал ва фаол шаклда ташкил этмоқдалар.

Онлайн таълим платформалари (масалан, Ziyonet, Coursera, Khan Academy) орқали тарихий манбаларга эркин кириш имкони пайдо бўлди.

Методик жиҳатдан қуйидаги усуллар ривожланди:

- Интерактив дарслар ва “фойдали баҳс” усули,
- Лойиҳа асосида таълим (Project-based learning),

- Case-study (амалий таҳлил) усули,
- Тарихий реконструкция ва рольли ўйинлар,
- Манбалар билан мустақил ишлаш ва танқидий таҳлил усули.

Бу усуллар ёшларнинг фаол фикрлаш, таҳлил қилиш ва мустақил хулоса чиқариш қобилиятини ривожлантиради.

Шу тариқа, тарих фанини ўқитиш методикаси анъанавий таълимдан рақамли, интерактив ва ижодий йўналишдаги тизимга айланиб бормоқда.

Хулоса

Тарих фанини ўқитиш методикасининг ривожланиш тарихи — бу нафақат таълим тизимининг, балки бутун жамият маънавий тараққиётининг ойнаси ҳисобланади.

Ушбу жараён асрлар давомида ижтимоий-сиёсий, маданий ва илмий муҳитга мос равишда ўзгариб, такомиллашиб келган.

Қадимги даврларда тарих таълими устоз-шогирд анъаналари асосида, асосан оғзаки шаклда амалга оширилган бўлса, ўрта асрларда мадрасалар тизимида ёзма манбалар ва тарихий солномалар орқали илмий тус олди.

Жадидчилик даврида эса тарих фанини ўқитиш миллий уйғониш ва маърифат ғоялари билан уйғунлашиб, янги педагогик усуллар ва илмий ёндашувларни жорий этишга замин яратди.

Совет даври таълимида тарих фани мафкуравий асосда ўқитилган бўлса-да, методик жиҳатдан тизимли ўқитиш асослари яратилди: хариталар, манбалар билан ишлаш, сабаб-натижа таҳлили каби амалий кўникмалар шаклланди.

Бу эса кейинги босқичларда миллий таълим тизимини яратиш учун методологик замин бўлиб хизмат қилди.

Мустақиллик йилларида тарих фанини ўқитиш методикаси тубдан янгиланиб, миллий қадриятлар, тарихий ҳақиқат ва ватанпарварлик ғояларига таянадиган илмий ёндашув шаклланди.

Замонавий босқичда эса рақамли технологиялар, интерактив методлар ва инновацион таълим шакллари орқали тарихни ўқитиш самарадорлиги янада ошди.

Шуни таъкидлаш лозимки, тарих фанини ўқитиш методикасининг ривожланиши узлуксиз жараён бўлиб, у ҳар бир даврнинг таълим сиёсати, жамият эҳтиёжлари ва маънавий қадриятлари билан узвий боғлиқ ҳолда давом этмоқда.

Бугунги кунда тарихни ўқитишнинг асосий вазифаси — ёшларда мустақил фикрлаш, танқидий таҳлил қилиш, тарихий воқеаларга холисона муносабатда бўлиш қобилиятини ривожлантиришдир.

Шундай экан, тарих фанини ўқитиш методикасини янада такомиллаштириш — бу нафақат таълим сифатини ошириш, балки ёш авлодда миллий ўзликни англаш, фуқаролик позициясини мустаҳкамлаш ва маънавий баркамол инсонни шакллантиришнинг муҳим йўналишидир.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Б.Ж. Эшов, Х.Э. Юнусова ва бошқалар. Ўзбекистон тарихи. 2-жилд. — Янги Аср Авлоди, 2015 йил.
2. Қамариддин Усмонов, Маҳмуджон Содиқов Сабо Бурхонова. Ўзбекистон тарихи. — Иқтисод-Молия, 2016 йил.
3. Асқаров А. Ўзбекистон халқлар тарихи. 2 жилд. — Фан нашриёти, Тошкент, 1992.
4. Вдовина В.М., Головеева Л.Ю. — Методика обучения истории : учебно-методическое пособие — Барнаул : Алтайский государственный педагогический университет, 2019.
5. Очур Н.М. — Методика обучения истории — 2018.
6. Студеникин М.Т. — Методика преподавания истории в школе — 2000.